

НОВЕ В ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВІ: ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ Т. ШЕВЧЕНКА

*Валентина Кравченко,
Запорізький національний університет*

У статті проаналізовано художній нарис Л. Красицької «Дещо до портрету Т. Шевченка», у якому вона розкрила умови історико-культурної доби та простежила витоки роду Шевченків, ті обставини, що обумовили формування Т. Шевченка-інтелектуала.

Ключові слова: родовід, біографія, генетика, козаччина, факт.

Постановка проблеми. Ім'я Т. Шевченка – одне з тих, інтерес до яких ніколи не згасає. Поширюється він і на його творчість, і на особисте життя: походження, стосунки з рідними й друзями, уподобання, звички, вчинки тощо.

Класичну біографію Т. Шевченка представляли авторські колективи: В. Бородін, Є. Кирилюк, В. Шубравський, В. Смілянська, Н. Чамата та ін. (1964, 1984). Найновіша біографія Т. Шевченка написана І. Дзюбою (2008). Упевнені, що кожна нова віднайдена деталь дає повніше розуміння сутності особистості, бо «Т. Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в нім. Інша доба, як і кожна попередня, прагне наблизитися до розуміння Шевченка. Та, щоб краще збагнути його як нашого сучасника, треба повніше збагнути його як сучасника людей, проблем, суспільства середини ХІХ ст. Т. Шевченко сам приходить у наш час. Але й ми повинні йти в його час. Тільки так між нами й ним глибшатиме взаєморозуміння» [2, с. 5]. У біографічному нарисі Л. Красицької «Дещо до портрету Т. Шевченка» маємо нові факти до його родоводу, аналіз яких і складає актуальність розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Біографія Т. Шевченка була об'єктом уваги вітчизняних і зарубіжних учених: Г. Грабовича, І. Дзюби, О. Забужко, П. Зайцева, Ю. Івакіна, Є. Кирилюка, Г. Клочка, О. Кониського, Є. Маланюка, М. Наєнка, Л. Плюща, В. Смілянської, М. Чалого та ін.

Мета статті – проаналізувати нові біографічні факти, представлені в нарисі Л. Красицької «Дещо до портрету Т. Шевченка», – передбачає виконання завдань: простежити умови історико-культурної доби, у яких формувався феномен Т. Шевченка, та витоки його роду.

Виклад основного матеріалу. Л. Красицька – письменниця, очільниця Всеукраїнського культурно-наукового фонду Т. Шевченка, племіннича праправнучка Т. Шевченка по лінії його старшої сестри Катерини. Її біографічний нарис «Дещо до портрету Т. Шевченка», уміщений у науково-популярному виданні «Шевченківський краєзнавчий альманах» за 2010–2016 рр., – безперечне надбання українського народу, історія роду Шевченків, що скидає з його постаті нашарування політичних тлумачень і заялжених штампів.

«І за життя й після смерті Шевченка охочих відповісти на питання про його геніальність було немало», — писав М. Наєнко [7, с. 263]. Тому витоки роду Шевченків і причини його феноменальності й намагатимемось осягнути.

Ніхто з нас не знає, у якій родині прийде у світ. У книзі «Моринці, сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря» читаємо: «Благословенна Черкаська земля дала нам генія, 9 березня 1814 вікопомного року у кріпосному селі Моринці на Наддніпрянщині у злиденній під соломою хатинці уродилося дитя, яке у місцевій церковці Іоана Богослова охрестили і надали йому ім'я Тарас» [6, с. 13–14]. Це важливо в долі кожного, бо генетично успадкований інтелект обумовлюється глибинним родовим коренем і є основою самореалізації.

А знаємо ми про родовід Т. Шевченка мало. За радянською ідеологією, він народився в дуже бідній кріпацькій родині. Про його матір у шкільному підручнику написано лише одну фразу: «Мати померла, коли Тарасові минуло 9 років» [1, с. 192]. Це кліше міцно вросло в його біографію, у свідомість людей, і сьогодні це так і сприймається. Те, що Т. Шевченко народився у кріпацькій родині, не підлягає сумніву, за Л. Красицькою. Але важливо знати те, коли і за яких обставин рід Шевченків опинився в таких умовах. У підручнику з української літератури для учнів 9 класу про це говориться скупко: «Батьки поета були кріпаками магната-поміщика генерал-лейтенанта Василя Енгельгардта» [1, с. 192].

Л. Красицька висновковує, що «...українці, родом із великої держави з високим рівнем економіки, культури, освіти ... за ними стоїть наша генетична спадщина, вона струмує в нашій крові, визначає наші розумові здібності, наші творчі таланти» [3, с. 43]. Шевченкові пращури не були генералами й гетьманами, а орали землю, гайдакували, чумакували. Вони шанували прадідів, але історію родоводу не вели. Життя Шевченкової родини – це типова історія українців, унікальність і обдарованість яких пояснюється високою розвиненістю Київської держави, є наслідком злиття різних соціальних прошарків. Простежуючи історію життя, той своєрідний період міксування соціальних прошарків – людей із різною освітою, рівнем культури й соціального походження, Л. Красицька твердить, що кількість родичів Т. Шевченка, які жили на теренах Київської Русі (кінець XII – початок XIII ст.), «...дорівнюють неймовірній цифрі (мінімум – двадцять четвертому коліну, або 2 у 24 ступені) ... навіть якщо кількість пращурів реально може бути значно меншою з огляду на шлюби між близькими родичами, однак можна тут говорити про кровну спорідненість як Шевченка, так і кожного українця, а чи не з усім тогочасним українським народом ... з вельможними та високоосвіченими родами» [3, с. 43–44].

Авторка нарису спробувала вдатися до часткової реконструкції Шевченкової сув'язі з козаччиною, спираючись на родинні спогади, адже тема поетового козацького коріння за попередніх часів старанно замовчувалася,

і до сьогодні у шкільних підручниках про це не йдеться, хоча згадувалась у родинних переказах і зрідка біографами. «Кожен з нас добре розуміє, що будь-яка цівочка крові в наших жилах бере свої початки в глибині тих незміряних таємничих віків, котрі пов'язані з історією його батьківщини. Розуміє... Та, на жаль, не в змозі спромогтися розгледіти в тому проваллі своїх конкретних далеких пращурів, дізнатися про їхні долі. Хіба підкажуть щось інтуїція на рівні підсвідомості, певні схильності, здібності, порухи душі» [3, с. 42].

Л. Красицька покликається на правнука Т. Шевченка по сестрі Катерині письменника Д. Красицького, що «...рід Шевченків започатковано прапрадідом Іваном Швецем – козаком, котрий оселився в Керелівці вже далеко в немолодому віці. Швець мав одну дочку на ім'я Єфросинія, яку виховував сам після смерті дружини» [3, с. 44]. Документально засвідчено, що дружина померла 1810 р. У XVIII–XIX ст. у Керелівці простежується один рід Шевченків. Отже, рід прадіда Т. Шевченка Івана Швеця шукаємо в реєстрах козаків, але кінець XVII – початок XVIII ст. був важким періодом для України: поразка Мазепи, руйнування Січі. І тому вцілілі козаки, як-от Іван Швець, перенесли свій кіш до Олешок, шукаючи притулку. Тоді ж і Черкащина обживалася козаками-втікачами: уже в 1640 р. у матеріалах французького інженера-мандрівник Боплана йшлося про Керелівку під назвою «Керелів ліс», у якій налічувалось 130 дворів і 900 душ. Очевидно, так потрапив до Керелівки і Іван Швець.

У Реєстрі війська Запорозького 1649 р. нараховується 16 полків чисельністю 40 000 козаків. «Як правдивий урядовий документ для багатьох українських дворянських прізвищ і козацьких, предки котрих знаходяться в „Реєстрах“, на той час він надавав права однакові з польською шляхтою. Більшість із простих людей також відшукають своїх козацьких предків, нащадки яких із плином часу за різних несприятливих обставин і навіть нерідко за недбалістю щодо своїх прав, втратили це право надалі», — зазначає у передмові до повного видання «Реєстру» Ю. Лукашевич [5]. У пошуку козацьких родин із прізвищем Швець допоміг «Реєстр»: «...у Браславському полку Швеців маємо чотирьох: Степана, Петра, Леська, Федора; в Уманському також чотирьох: Войтка, Василя, Данила, Лаврина; в Миргородському – трьох: Наума, Стецька, Дмитра; те саме в Полтавському: Мартина, Юрка, Миська; та ще по одному – в Канівському – Костю; в Калницькому – Луцика; в Корсунському – Івана; в Переяславському – Миська. Загалом, вісімнадцять реєстрових козаків під прізвищем Швець перебувало під орудою Богдана Хмельницького... із прізвищем Шевченка в «Реєстрі» аж двадцять чотири козаки і поміж них навіть тезка нашого Кобзаря – Тарас Шевченко з Чигиринського полку. Проте, нас цікавлять саме Швеці, як вірогідні предки Івана Швеця ... Хто з них кровно дотичний до прадіда Тараса Шевченка, вірогідніше за усе як дідусь, полишається за лаштунками століть» [5]. Тодішні трагічні події обумовили й зміни в житті

Шевченкового прапрадіда – він утратив свої права. «В цьому сенсі збуджують уяву добре знайомі широкому колу шанувальників поета прізвища, які теж зустрічаємо в „Реєстрі“ – Аврам Білозерський та Захарко Закревський – козаки Черкаського полку» [3, с. 45], — пише письменниця, запевняючи, що то прямі пращури Шевченкових друзів Білозерських і Закревських, яким, на відміну від Шевченкової родини, пощастило зберегти в подальшому свої шляхетські права, адже в «Реєстрі» на такі прізвища насправді більше не натрапляємо. Отже, Іван Швець – реєстровий козак, освічена людина.

Іван Швець віддав заміж свою дочку Єфросинію за Кирилівського сироту Андрія Безрідного, який йому сподобався тим, що той ще підпарубком козакував, був писарем при кошовому отамані. Андрій став приймаком цієї родини, і, як було заведено, взяв прізвище Шевченко, похідне від Швеця. Саме з цього часу – від другої половини XVIII ст. – закладено початок у Кирилівці роду Шевченків. У Єфросинії та Андрія, які жили до 1810 р. й займалися хліборобством, народилося четверо синів: Іван, Кіндрат, Олекса, Михайло. Можливо, у них були ще діти, але про них не знаємо. Від його старшого сина Івана Андрійовича (діда Тараса) рід поповнився вісьмома дітьми, поміж яких був і батько Тараса. Л. Красицька зазначає, що «...попри кріпацького становища цієї родини, до якого вона згодом потрапила, в ній, не перериваючись, твердо зберігалася традиція писемності – ще від Івана Швеця, Андрія Безрідного до Івана Андрійовича Шевченка та його синів, зокрема Григорія Івановича, Тарасового батька» [3, с. 45]. У підручнику «Українська література» (9 клас) це стверджується: «Батько був не тільки хорошим хліборобом, а ще й стельмахував і чумакував, крім того, він умів читати і писати» [1, с. 192]. Отже, темні й неосвічені батьки Т. Шевченка – міф. Є всі підстави вважати, що Григорій Іванович любив читати псалми, знав і співав козацькі пісні, можливо, мав і книги, тобто був людиною грамотною, бувавши на ярмарках в Одесі, Києві, Єлисаветграді за завданням управляючого (це і звалось панщиною), спілкувався з людьми різних соціальних станів. Все це свідчить, що рід Шевченків вирізнявся з-поміж інших селянських родин не тільки статками, скільки освіченістю, інтелектуальністю, про що свідчать перекази, і є основою досягнення вершин Т. Шевченком. Батько першим почав учить сина грамоті по Псалтирю, а від діда Івана, який жив поруч, Тарас жадібно вбирав почуте. Отже, «...маленький Тарасик був пещеною, як сьогодні ми кажемо, „домашньою дитиною“, вихованою батьками та сестрою Катериною. Саме так! Він ніколи не чув у родині ні лайки, ні поганого слова, не стикався зі злом, образами. Його виняткове сприйняття світу – тендітність душі, висока емоційність, сильна вразливість, довірлива щирість, непрактична, немеркантильна жага до всеосяжного пізнання ... – усе це бачили і розуміли батьки, проте не намагалися переломити дитину, увібгати в рамки звичайності» [4, с. 46].

Батьки Тараса, Григорій і Катерина, одружилися в 1802 р. Григорія Івановича всі поважали, бо він був працьовитим, вправним теслею, а тому часто мав добре оплачувану роботу в панському маєтку. Л. Красицька пише: «У духовній рівновазі, любові з боку чоловіка виношувала й виховувала вона [мати Шевченка] своїх дітей. В сім'ї панувала злагода, порозуміння, словом те, що ми звемо щастям. До того ж, поруч жили сестри, брат, батько та доброзичлива, співчутлива мачуха Меланка, з якою Катерина мала довірливі стосунки. Коли чоловік надовго від'їздив (а, зазвичай, восени та взимку Григорій ходив валкою на великі оптові базари продавати панські врожаї), вона, за переказами, разом з дітьми чимало часу проводила в батьківській родині» [4, с. 35]. Сім'я була великою (налічувалося 16 душ), що засвідчено в архіві від 06 березня 1816 р. І коли Шевченки з Моринців вимушені були повернутися в Кирилівку, батько придбав хату, яка тоді коштувала кілька сотень карбованців. Григорій Іванович був високодуховним, читав «Життя святих» і переповідав їх родині й односельцям. Батьки, за Л. Красицькою, розуміли порухи Тарасової душі. «Хлопчиків не довелося зазнати також ані холоду, ані голоду – родина жила вповні забезпечено» [4, с. 36]. «Тобто можемо сміливо зробити об'єктивний висновок щодо повної брехливості про жебрацьку бідність родини поета, свого часу так переконливо обґрунтовану ідеологами комунізму» [4, с. 36]. У нарисі конкретизовано умови життя Шевченкової родини: шість гектарів орної землі, огорож, близько гектара, поточна хатня робота, а ще один чи два дні роботи на панщині – все потребувало великої праці. До таких господарств залучалися наймити, хоча б тимчасово; дядько Тараса Павло мав постійного наймита, і це тоді було звичним явищем. Якщо порівнювати життя селянина з панським (пани жили не в хатах, а маєтках, за них працювали кріпаки, яких ще й обкладали податками), то «...Шевченко мав усі підстави боляче сприймати подібний стан речей, проте, ми вкладаємо в поняття „нужда“ дещо інший зміст – пролетарський, адже вбачаємо крайню вбогість, а не умови життя міцного сільського господаря в зіставленні з панським життям» [4, с. 36–37].

Про попередні покоління материнської лінії родини Бойків маємо перекази: десь на початку другої половини XVIII ст. у с. Моринці оселився Іван Бойко з малим хлопцем. Підтвердження, що він там жив, знаходимо в «Инвентарной книге владений помещика Василия Васильевича Энгельгардта» (1708–1796): у Моринцях у 95 дворі з Івана Бойка було стягнуто п'ять карбованців податку. Дата не була зафіксована, та й прізвище Бойко згадувалось один раз. Але факт, що Іван Бойко – реальна людина і платив податки за двох волів. Бойків було багато на території України, і це прізвище зафіксовано в козацькому реєстрі. Але те, що чоловік із маленьким сином переїхав на нове місце життя, свідчить про його переховування. «Від кого ж міг тікати Іван Бойко? Може він був учасником гайдамацького повстання?... А може він опришок...», – таку низку питань ставить Л. Красицька [3, с. 46].

Більш прийнятною літературознавцям видалася версія, що Іван Бойко був побратимом Олекси Довбуша, і що саме від нього Тарасу передалися риси бійця. З переказів дізнаємося, що Іван Бойко розпочав ставити хату, заклав стовпи і вже односельці мали зібратися на толоку – допомогти йому, але Іван помер, полишивши сина, якого взяв до себе їхній сусід Михайло Цапенко.

1785 р. у сповідних книгах знову фігурує прізвище Бойко, у якого народилася донька Одарка, і це вже син Івана Бойка – Яким (усього в його родині було четверо доньок і один син). Першою дитиною Якима (р. нар. 1751) і його дружини Параски (р. нар. 1758) була Катерина – мати Тараса. Яким Бойко добудував батьківську хату (чумакував на батькових волах, які перейшли йому у спадок, і заробляв гроші), його двір був уже 100-й, бо село розросталося. Родина Якима Бойка була заможною. У них було 34 колоди вуликів, а ще ж кури, гуси, індики, вівці, корова. Ці статки родина надбала власною працею, і зрозуміло, що роботи в господарстві було багато. Коли померла Якимова дружина Параска, він одружився з бездітною Меланією, привітною жінкою, яка дбала про Катерину, коли та носила Тараса, і приймала в неї пологи. Катерина була доброю господинею, опікувалася своїми молодшими сестрами і братом, любила пісні, гарно малювала, розмальовувала хати собі й подругам. Очевидно, цей потяг до малювання передався її синові.

Шевченків рід потрапив у кріпаччину у двох останніх поколіннях. Щоб зрозуміти життя землероба за кріпаччини, треба знати, яким воно було до неї. Селянин працював на себе і мав стільки землі, скільки міг обробити. А коли польські королі й російські царі роздавали землі своїм придворним, то закріплювали за ними території та їх мешканців. І тоді ж з'явилося поняття «кріпаки». Кріпак вимушений був платити подушне (податок), не мав права відмовитися від роботи без поважної причини. І до всього – самодурство окремих магнатів. Законодавчо такі стосунки між паном і селянином не були врегульовані, а коли це й сталося, то не змінило життя селян на краще. Але виконувана ними робота завжди оплачувалася, і до праці вони залучалися при потребі (на початку – один раз на тиждень). Звичайно, що виробленому власним господарством селянинові це не подобалось, і він повставав, утікав на вільні землі. Офіційно кріпосне право набуло статусу 1783 р. Кількість робочих днів збільшилася (до чотирьох днів на тиждень), підвищилися податки, посилилася панська жорстокість. Але господар родини Шевченків, Василь Енгельгардт, був лояльним, жив у цивільному шлюбі з кріпачкою. І тому життя Шевченкової родини не було таким складним, як життя українців у радянські часи, коли вони працювали по сім днів на тиждень, і головне – вони витравили в їхній душі вільного козака. Безумовно, ідеї визволення селян жилися козацьким духом прадідів, про що потім писатиме Т. Шевченко. Отже, міф про жебрацьке життя Шевченків – розвінчано.

Не забуваймо, Т. Шевченко успадкував унікальну генетичну комбінацію від свого далеко не простого родового коріння, як стверджує Л. Красицька: «...ту непростоту роду (починаючи від його засновника Івана Швеця, людини явно шляхетського походження та заможних батькових братів Тараса, зокрема дядька Павла, який мав наймитів, хоча ніби-то й належав до стану кріпаків), згодом, на тлі виродженого села, неодноразово доводитимуть у різні часи його гілочки, сягаючи, попри важких умов, достатньо високих творчих та наукових успіхів, посідаючи певні соціальні сходинки» [3, с. 46]. Це і Варфоломій Шевченко, родич Т. Шевченка по рідному братові діда Івана – Михайлу, який був управителем маєтку князя Лопухіна в Корсуні, художник Фотій Красицький, онук старшої Тарасової сестри Катерини, отаман Левко Шевченко – один із перших українських авіаторів часів першої світової війни, онук молодшого брата Йосипа та ін.

Висновки. Отже, Л. Красицька в біографічному нарисі «Дещо до портрету Т. Шевченка» доповнила біографічні відомості про Т. Шевченка. Наведені нею факти та логічні висновки допоможуть зрозуміти, чому Т. Шевченко став інтелектуалом. Дитинство в родині з її шляхетним походженням, високоморальним вихованням – то роки з відчуттям безмежного гармонійного щастя, у які закладено основи для подальшого самовдосконалення Т. Шевченка.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О. Українська література : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 336 с.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко Життя і творчість. Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. 720 с.
3. Красицька Л. Дещо до портрету Т. Шевченка. Шевченківський краєзнавчий альманах. 2010. С. 42–47.
4. Красицька Л. Дещо до портрету Т. Шевченка. Шевченківський краєзнавчий альманах. 2011–2012. С. 29–47.
5. Лукашевич Ю. Про козаків України. 2006. 138 с.
6. Моринці. Сторінки історії села Тараса Шевченка та вшанування Кобзаря / В. Грабовецький, В. Неумитий. Івано-Франківськ, 2007. 344 с.
7. Наєнко М. Тарас Шевченко. Художня література України. Від міфів до модерної реальності. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. С. 255–302.

KRAVCHENKO V. NEW IN SHEVCHENKO SCIENCE: FOR PRESENTATION OF T. SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY

The article analyzes the new facts about the genealogy of T. Shevchenko, presented in L. Krasyska's essay «Something about the portrait of T. Shevchenko». It reveals the conditions of the historical and cultural era in which Shevchenko family was formed on the paternal-maternal line. It was stated that his relatives have not been found. An insight into the history helps us understand the reasons for T. Shevchenko's brilliance, who we are, what genetic code armed the Ukrainian nation.